

előnyben, annak a meghatározására törekedve, hogy a családi tényezők, az emberek, az intézmények és a tágabb társadalom normái milyen hatással vannak a gyermekek viselkedésére, és hogy maguk a gyermekek miként befolyásolják a környezetüket.

A legtöbb szocializációs kutatás tágabb szemléleti keretek között tartja szükségesnek vizsgálni azt a kontextust, amelyben az ember fejlődik. Jóllehet etikai okokból nehézségbe ütközik olyan kutatásokat végezni, melyek például az alultápláltságnak az intelligenciára gyakorolt hatását vizsgálnák, mégis – állatok és emberek tanulmányozásából származó – bizonyítékok vannak arra nézve, hogy az élet korai időszakában való hiányos táplálkozás értelmi visszamaradottságot von maga után. A magas szocioökonómiai státuszú csoportokhoz tartozók utódai átlagban magasabb IQ-ra tesznek szert, mint azok, akiknek a szülei alacsony szocioökonómiai státuszúak. A kisgyermeki fejlődési skálákon mutatott gyenge teljesítmény nagyobb valószínűséggel von maga után gyenge intellektuális teljesítményt a későbbi életkorokban

is alacsony szocioökonómiai státusz mellett, mint magas szocioökonómiai státusz mellett (Scarr és Weinberg, 1981).

Bár az adottság (öröklődés) vagy nevelés (környezet) szerepével kapcsolatos vita ma sem zárult le, napjainkban, amikor befejeződött a HUGO-program (az emberi génállomány feltérképezésének nagyszabású programja), jóval megalapozottabb állítások tehetők e két faktor szerepéről. Ma már tudjuk, hogy az olyan személyiségjegyek, mint a világnézet, politikai állásfoglalás, szociális-etikai érzék döntően tanult jellegek. Ezzel szemben az ősi mimikai mozgásformák, az elemi és automatikus mozgások, a motoros tempó, az aktivitási szint vagy az abszolút hallás csaknem teljes egészében örökletesen meghatározott. A hangulat, emocionalitás, dominancia-agresszivitás és az értelmi képesség középtájon található. Ami az értelmi képesség létrejöttét illeti, ebben az öröklés és a környezet 67%-os, illetve 33%-os arányát fogadják el a kutatók (Czeizel, 1997).

Cikkünket azzal kezdtük, hogy a külföldre egyéni sajátosságok eredete mind a mai napig vita tárgyát képezi. Napja-

inkban azonban a bemutatott szélsőséges álláspontok mind ritkábban bukkannak fel a szakirodalomban. Vita inkább azon van, hogy pontosan milyen emberi jellemzőket és milyen mértékben határoznak meg az örökletes, illetve környezeti tényezők.

Felhasznált irodalom

- CZEIZEL ENDRE (1997): Sors és tehetség. Fitt Image és a Minerva Kiadó, Budapest.
- SCARR, S. AND WEINBERG, R. A. (1981). The transmission of authoritarianism in families: Genetic resemblance in social-political attitudes? In S. Scarr (Ed.), Race, social class, and individual differences in IQ. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- TÓTH LÁSZLÓ (2003): A tehetségfejlesztés kisenciklopédiája. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.

A szerző egyetemi docens, a Debreceni Egyetem Pedagógiai Pszichológiai Tanszékének vezetője.

Tehetség: a család és az iskola közös kihívása

Harmatiné dr. Olajos Tímea



A tehetségesek személyiségfejlesztésének optimalizálásához különösen fontos a pedagógusok és a szülők rendszeres párbeszéde, együttműködése. Bármely tehetséggondozó programról is legyen szó, hatékonyságát markáns módon befolyásolja az a tény, hogy mennyire harmonizál a család értékrendjével, nevelési elképzeléseivel, pedagógiai kultúrájával, az esetleges családi elvárásokkal.

Ideális esetben illeszkedik az iskolai és családi célok és tehetségfejlesztési elképzelések rendszere, az oktatásról-nevelésről hasonlóan vélekedik a két szocializációs szintér. Kevésbé ideális esetben bizonyos pontokon nézetkülönbségek áll-

hatnak fenn, melyek kellő odafigyeléssel, tanácsadással, beszélgetéssel tisztázhatók.

Igen hasznos, ha pszichológus szakember közreműködésével maguk a családok is segítséget kaphatnak esetleges nehézségeik, felmerülő kérdéseik megoldásában. A tanulók adottságairól, képességeiről, személyiségéről szerzett információk megosztása a szülőkkel növeli a család iskola iránti bizalmát, elköteleződését. A tehetséges gyermekek nevelése, fejlesztése nemcsak az iskola számára jelent nagy kihívást, de kihívást jelentő feladat magának a szülőnek is, hiszen emocionális és intellektuális jellegzetességeik miatt sokszor speciális bánásmódot igényelnek otthon is ezek a gyerekek. A tehetségesek személyiségjellemzőit figyelembe véve, gondolkunk arra, hogy pl. a fejlődésbeli előnyük, esetleges érzékenységek vagy maximalizmusuk, magas energiaszintjük, fejlett

igazságérzetük mind-mind olyan jellegzetesség, amelyre a helyes reagálás nem magától értetődő, sőt konfliktusok forrása lehet a családon belül is. Sokan nem gondolnak arra, de a testvérkapcsolatok dinamikáját is áthatja a tehetség megléte vagy hiánya. Egyes szülők pedig amiatt aggodnának, hogy a tehetséges gyermek testvérenek önértékelése kedvezőtlenül fog változni az évek során. Ez nem törvényszerűen következik be, mert számos tényező árnyalja a helyzetet: a születési sorrend, a gyermekek kora, neme, intellektuális képességeik szintje, de legalább ilyen fontos tényező a családtagok kapcsolatrendszerének milyensége és dinamikája vagy a nevelési stílus és családi légkör. Azokban a családokban, ahol elfogadják és tiszteltben tartják az individuális különbségeket, valamint minimalizálják a kiemelkedő képességgel rendelkező testvérrel való

hasonlítatást, az önértékelés nem fog meginni. A következőkben DAVIS és RIMM (1993) e témakörben készült tanulmányából kiindulva mutatunk be néhány olyan jellegzetes problémát, kommunikációs mintázatot, „üzenetet” és tévedést, melyek ismerete a hatékony tanácsadásban, szülőkkel folytatott konzultációban fontos szerepet tölt be.



A „ki a főnök?” probléma

A tehetségesek személyiségjellemzői között megtalálható a korukat meghaladó verbalitás és az absztrakt gondolkodás életkorinál magasabb szintje. E jellegzetességek elvonják a figyelmet arról, hogy nem párosul velük kellő tapasztalat és érettség, s ennek következtében időnként abba a hibába esnek a szülők, hogy felnőtt döntéshozatallal ruházzák fel gyermekeiket, majd látván, hogy nem működik a dolog, megpróbálják (időnként túl későn) visszavonni a döntéshozatali jogot. E helyzet állandósuló konfliktushoz, hatalmi harchoz vezet, melynek következményeképpen az otthoni pozitív légkör elvész. Mint arra HABERMAN (2010) is felhívja a figyelmet, nem könnyű egyensúlyozni a két következő szülői elvárás között: egyrészt a szülők elvárják, hogy tehetséges gyermekük „szármalyon”, próbáljon ki új dolgokat, másrészt eközben egyidejűleg azt is szeretnék, hogy meg tudja ővni őt a veszélyektől és a kockázatos viselkedéstől. A fentiek különösen akkor válnak akut és komoly problémává, ha a tehetséges gyermek barátai a nálánál idősebbek közül kerülnek ki. A világos, egyértelmű magyarázatok, a logikus érvelés, a nyílt kommunikáció, valamint a kölcsönös kompromisszumkészség igen fontos eszközei lehetnek a jó szülő-gyermek kapcsolat fenntartásának.

Kettős üzenetek és féligazságok

A tanácsadói gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a családokon belül viszonylag gyakran fordulnak elő olyan kommunikációs mintázatok, melyek mintegy súlyosbítják a már meglévő problémákat. Ezek

közül az első az úgynevezett *kettős üzenet*. Ez alatt azt értjük, amikor egy szülő két, egymásnak ellentmondó üzenetet fogalmaz meg, vagy amikor két szülő külön-külön egy-egy egymásnak ellentmondó üzenetet küld a gyermek felé. Ennek példája az úgynevezett *igen-nem üzenet*. Amikor a szülő önuralmát elveszítve hevesen reagál egy bizonyos szituációra (pl. az elvártól elmaradó teljesítmény, fontos versenyen való gyenge szereplés, stb.), majd bocsánatot kér, oda vezet, hogy a gyermek végül nem tudja eldönteni, szülője most elfogadja vagy elutasítja a viselkedését. A kettős üzenet egy másik veszélyes típusa a „*hadd segítsék, hogy jobb legyen*”. Olyan szülők kommunikálják gyermekük felé, akik pszichológiai szempontból azonosulnak gyermekükkel, azaz önmagukat látják benne. Az azonosulás következtében a gyerek sikereit és kudarcait sajátjaként éli meg a szülő. Gyakori, hogy „segítő” szándékkal bírálják a gyermekük teljesítményét, munkáját, javaslataikkal megváltoztatják az eredeti elképzelést, amely végül már nem a gyermeké, hanem a szülőé lesz. A szituáció következtében a tehetséges gyermek elkezd kételkedni saját képességeiben, azt fogja érezni, hogy amit tesz, az sohasem elég jó. A kételkedés miatt óvatossá válhat, és kudarckeringő magatartást produkál. A helyzet másik folyamánya lehet a manipuláció, azaz a gyermek játszmájává válik annak elérése, hogy a kudartól való félelmük miatt a szülők mind többet és többet foglalkozzanak vele.

Féligazság: olyan közlés, amely részben igaz, részben hamis, így könnyen félreértheti a tehetséges gyermek.

Ilyen pl. a „*nagyszerű, de ne hidd, hogy zseni vagy*” üzenet. Ekkor a szülő elsődleges célja, hogy jól beilleszkedő gyermeket neveljenek, aki a kortársa között vezető szerepet játszik. Valójában félnek attól, hogy gyermekük túlságosan az intellektuális tevékenységeknek szenteli magát, s emiatt izolálódik.

Hasonló féligazság a „*hogya nem tudsz győzni, vesztés vagy*” és a „*győzelem minden*” üzenet. A probléma előzménye, hogy a tehetséges gyerekek az iskola kezdésekor, az első években kis erőfeszítéssel érnek el sikereket, így nem látják át könnyen az erőfeszítés és a siker közötti kapcsolatot. Az iskolai karrier egy pontján (ez lehet felső tagozat, középiskola vagy az egyetemi tanulmányok) előbb-utóbb törvényszerűen rájönnek arra, hogy most

már erőfeszítés nélkül nem maradhatnak „győztesek”. Ha ekkor nem váltanak, komoly esély van az elkallódásukra vagy arra, hogy perifériális területeken igyekezzenek sikereket elérni. A fenti két üzenet legfőbb problémája, hogy egyrészt nem segítenek annak megértésében, hogy az első helyezéssel kívül is lehetnek „győzelmi lehetőségek”, másrészt a tehetséges gyermek a „vesztés” helyzetet képességei hiányával fogja magyarázni. CROSS (2009) kiemeli: a tehetséges gyermekek nevelésében a proszociális készségek fejlesztése mellett további rendkívül fontos szülői feladat a stressz kezelésének tanítása akár modellálás útján, másrészt olyan tevékenységekben való örömtalálás „tanítása”, melyek stresszoldók, rekreációt elősegítők lehetnek, vagy rámutathatnak arra, ezen a területen is lehet fejlődni. A szülői példamutatás itt is kiemelkedően hatékonyan bizonyul. Végül, de nem utolsósorban hagyni kell megfelelő mennyiségű pihenőidőt a tehetséges gyermeknek.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy ha a szülői kommunikációt a direkt, egyenes, mindkét fél által azonosan értelmezhető közlések helyett a kettős üzenetek és a féligazságok uralják, könnyen kapcsolati zavart okozhatnak a tehetséges gyermek és szülője között, megingathatják a gyermek önértékelését.

A szülői vetélkedés

A pszichológiai szakirodalom kevésbé tárgyalt területe a szülők rivalizálásának családdinamikai folyamata. Leginkább a válaszok kapcsán lehet e témáról olvasni, pedig kimondva-kimondatlanul sok esetben még egy jól funkcionáló családban is tetten érhető a házastársak vetélkedése a gyermekek fölötti uralomért, a gyermek kedvéért. Játszmák alakulnak ki, hagyományosan a „*jó, kedves szülő*” és a „*fégyelmező szörny*” szerepek mentén. A gyermek természetesen hamar ráérez erre a helyzetre, és nagyon komolyan manipulálhatja érdekeinek, vágyainak megfelelően a szülőket. Ennek kivédésére csak az a stratégia alkalmas, amelyben a két szülő kimutatja nagyrabecsülését, tiszteletét a másik véleménye iránt, és értékeli egymás teljesítményét.

A „Tökéletes szülőnek lenni” csapdája

A tehetséges gyermeket nevelő szülők számos esetben maguk is tehetségesek, s így rájuk is jellemző vonás a perfekcionizmus.

Gyakran törekednek ismereteik bővítésére, kutatnak olyan tanácsok után, melyek segítenek nekik „tökéletes szülővé” válni STUBLAREC (2009). A tökéletesség vágya együtt jár a hibázástól való félelemmel, s nagy fokú szorongást okoz. A hibázás azonban nem akadályozható meg, de szerencsére nem korrigálhatatlan, s egyben példaadási lehetőség is arra, hogyan tanulhatunk a hibákból. Fontos azt is tudni, hogy a szülők és a gyerekek nem ugyanazon szituációkat emelik ki, mint legnagyobb szülői hibákat. A gyerekek sokszor olyan helyzeteket említenek példaként, amire a szülő egyáltalán nem, vagy alig emlékszik, mert jelentéktelennek találta. Ugyanakkor fordítva is igaz: sokszor a szülő által nagy hibának vélt eseményt vagy döntést a gyerekek saját szubjektív élményezőjükben másként értékelik. A fájdalomtól, kellemetlen eseményektől sem tudja egyetlen tökéletes vagy kevésbé tökéletes szülő sem megkímélni gyermekét. TOLAN (1999) tanulmányában kiemeli, nem is az a legfontosabb, hogy mindentől megóvjuk a gyermeket, hanem az, hogy segítsünk neki megtalálni a feldolgozási módokat, a továbblépés lehetőségét. Kiemelkedő tehetségek életútját vizsgáló tanulmányok alátámasztják ezt, mivel legtöbbjük átélte jelentős traumát felnőtté válásuk során, de ez nagy erejű növekedési tapasztalatot jelentett számukra.

Testvérproblémák

A testvérek közötti versengés jól ismert pszichológiai jelenség, amely teljesen nem küszöbölhető ki még a legjobban működő család kapcsolati dinamikájából sem. A testvérek közötti rivalizálás irányulhat a szülők figyelmének és elismerésének megszerzésére, de irányulhat az anyagi forrásokhoz való kedvezőbb hozzájutásra vagy azok megszerzésére. A tehetséges gyermeket nevelő családok esetében a gyerekek nevelése során alapvetően tekinthetők a következők:

- A családban minden gyermeknek biztosítani kell a számára legideálisabb intellektuális és kreatív fejlődés lehetőségét.
- Egyéni lehetőségeket kell biztosítani, mert a gyermekeket nem szabad egyformán kezelni.
- A tehetséges gyermeket nem szabad viszatartani a fejlődésben, csak azért, mert a kevésbé tehetséges testvér nem tud részt venni ugyanabban a tevékenységben. Ebben az esetben célszerű hasonló tanu-

lasi vagy pihenési alternatívát felkínálni.

- Tudatosítani kell, hogy a gyermekeknek eltérő képességeik és szükségleteik vannak, és a legjobb stratégia, ha nevelésük során a szülők megpróbálnak ennek megfelelni.

A feni alapelvek általános iránymutatásként szolgálnak, és természetesen figyelembe kell venni az adott család szerkezetét, működésmódját, a testvérek jellemzőit. A nevelésben fontos különbséget eredményezhet, ha több tehetséges gyermek is van a családban, illetve, ha egy tehetséges és egy szerényebb képességű testvér él a családban.



Tehetséges gyermek kevésbé tehetséges testvérrel

A kiemelkedő intellektuális vagy speciális képességgel bíró gyermek jelenléte a családban szinte automatikusan versenyszituációt jelent a másik gyermek számára. Gondoljuk meg, mi vezet törvényszerűen a rivalizálás csapdájához:

- A tehetséges gyermekkel való törődés igen sok időt, energiát, esetleg anyagi áldozatokat kíván a felnőttektől.
- A tehetséges testvér által elért sikerek pedig elismerést, csodálatot váltanak ki a szűkebb-tágabb környezetből.

Akkor lehet elkerülni a reménytelen versenyzés szorongató élményét, ha a kevésbé tehetséges testvér felismeri (s ez nagyon nehéz), olyan sikereket nem tud elérni, mint testvére. Felismeri továbbá azt is, hogy a kiemelkedően tehetséges testvére melletti „sikertelenség” relatív – és emiatt másféle mérőszközt, vagy viszonyítási alapot kell használnia. E belátások fogják lehetővé tenni, hogy megtalálják a saját útjukat, s önértékelésüket megőrizve kilépjenek a tehetséges testvér bujköréből. Ahhoz, hogy e lépést meg tudják tenni, kiemelten fontos, milyen módon kezeli a család és az iskola a helyzetet:

- A szülőknek értékelnie kell a másik gyermek sikereit is, abból kiindulva, hogy önmagához mérten kell figyelembe venni a megtett erőfeszítéseket és eredményeket.

- Törekedni kell a hasonlítások elkerülésére (Bezzeg a testvéred...). Tipikus helyzet az iskolában, amikor a tanár azal kezd a „második” vagy „harmadik” gyerekekkel a kapcsolatfelvételt, hogy kijelenti, ismeri az illető gyermek testvérét, majd méltatja annak teljesítményét és/vagy személyiségét. E magatartással kimondva-kimondatlanul elvárásokat közvetít az új tanuló felé, aki ha kellően magabiztos és tehetséges, örül a beazonosításnak. Ám ha bizonytalan az önértékelése, esetleg szerényebb a képességei, ez a tanári reakció szorongást és belső ellenállást válthat ki.

- Komoly konfliktusok és kölcsönös csatározások forrása lehet az is, hogy a már tanított tehetséges testvér kapcsán a tanár által megjelölt bizalmat és esetleges előjogokat az illető gyermek nem tudja hosszabb távon megtartani. Lényeges tehát, hogy a tanárt pozitív előítéletei ne vigyék tévútra, véleményét és elvárásait az adott gyermekkel kapcsolatos tényleges tapasztalataira alapozza.

Speciális esetet jelent az a helyzet, amikor a tehetséges gyermek és a szerényebb képességű testvér korban közel áll egymáshoz. Azokban az esetekben, amikor egy-két évnyi a különbség, jellegzetes hibás magatartásmód a szülők részéről, az, hogy a tehetséges gyermeket szinte visszatartják bizonyos gazdagító tevékenységektől, mivel attól tartanak, hogy máskülönben a kevésbé jó képességekkel rendelkező testvér elbizonytalanodik önmagában. A tehetséges gyermek ennél fogva úgy érzi, hogy nyomást gyakorolnak rá, így elrejtje a képességeit, s jó úton halad afelé, hogy alulteljesítő váljon belőle.

Tehetséges gyermek teljesítményképes testvérrel

Nem ritka jelenség, hogy egy családon belül több gyermek is tehetséges. Fontos ismérv, hogy valamennyi teljesítményképes testvér nyomást érez arra, hogy megfeleljen azoknak a követelményeknek, amit a testvére korábban felállított. Itt is lényeges, hogy lehetőleg a környezet azt közvetítse, mindenkinek meg kell tennie a tőle elvárható legjobbat, de a gyermekek teljesítményét egyénileg, önmagukhoz mérten értékeli.

A szerző főiskolai docens, a Debreceni Egyetem Pedagógiai Pszichológiai Tanszékének oktatója.